

HOMONYMIAN PAIKKA PARADIGMOISSA — SATTUMANVARAISTA VAI SÄÄNNÖNMUKAISTA?

Trond Trosterud *Homonymy in the Uralic two-argument agreement paradigms*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 251. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura 2006. 319 s. ISBN-13 978-952-5150-90-2, ISBN-10 952-5150-90-2.

Tronn Trosterudin teos uralilaisten kielten kaksiargumenttisten kongruenssiparadigmojen homonymiasta on korjattu laitos hänen väitöskirjastaan, joka on tarkastettu Tromssan yliopistossa vuonna 2004. Tutkimus nojaa siihen perinteisen generativistisen kielitieteen näkemykseen, jonka mukaan kielitieteilijän tehtävänä on tuottaa kuvaus kieliopista, joka generoi todetut muodot ja vain ne, sekä selittää, miksi tuloksena oleva kielioppi on juuri sellainen kuin on. Trosterudin tutkimuksen tavoitteena on kuvata ne periaatteet, jotka parhaiten selittävät homonymian esiintymistä taivutusparadigmoissa.

Trosterud lähtee tutkimuksessaan liikkeelle siitä seikasta, että useiden uralilaisten kielten verbien ja nominien taivutusparadigmoissa persoona- ja numerustunnukset voivat ilmaista kahta argumenttia. Verbien kohdalla tämä näkyy objektikonjugaatiossa, jossa verbin taivutusmuoto ilmaisee sekä subjektin että objektin persoonan tai luvun. Nominien omistusmuodoissa taas voidaan ilmaista sekä omistajan persoona tai luku että omistettavan luku. Useimpien kuitenkin tällaiset kaksiargumenttiset taivutusparadigmat poikkeavat yksi muoto – yksi merkitys -periaatteesta, mikä tarkoittaa sitä, että paradigmojen välillä tai sisällä esiintyy joidenkin taivutusmuotojen homonymiaa. Trosterudin keskeisin hypoteesi on se, että poikkeamat yksi muoto – yksi merkitys -periaatteesta eivät ole sattumaisia vaan systemaattisia. Tutkimuksen ydinkysymyksiä ovatkin, missä kohdassa

paradigmaa homonymia yleensä ilmenee ja voidaanko homonymian esiintymisessä todeta säännönmukaisuuksia. Tarkastelun kohteena ovat uralilaisten kielten joukosta ne, joissa kaksiargumenttisia kongruenssiparadigmoja esiintyy eli mordvalais-, ugrilais- ja samojedikielet. Tutkimuksen näkökulma on ensisijaisesti synkroninen, mutta paikoin analyysin apuna käytetään myös paradigmoihin liittyviä diakronisia oletuksia.

Trosterudin tutkimus jakautuu kahdeksaan päälukuun. Ensimmäisessä luvussa esitellään tutkimuksen teoreettinen tausta, tärkeimmät käsitteet ja kysymyksenasettelu, ja toinen luku puolestaan on perusteellinen katsaus morfologiseen tutkimustraditioon. Kolmannessa luvussa käsitellään paradigmojen rakennetta yleisellä tasolla, kun taas luvuissa 4–7 tarkastellaan homonymian ilmenemistä uralilaisten kielten paradigmoissa. Työn viimeisessä luvussa Trosterud esittää tutkimuksensa tulokset ja johtopäätökset.

MONIULOITTEISET PARADIGMAT

Trosterudin tutkimus perustuu muutamaaan perushypoteesiin, joiden testaamisen varaan hän rakentaa käsittelynsä. Tärkein hypoteesi perustuu näkemykseen, jonka mukaan paradigmat voidaan esittää geometrisinä rakenteina, joissa on yksi ulottuvuus kullekin morfosyntaktiselle kategorialle (eli komplementaarissa distribuutiossa olevien morfosyntaktisten ominaisuuksien

▷

joukolle). Jokaisen kategorian sisällä taas morfosyntaktiset ominaisuudet (esim. persoonatunnukset) järjestäytyvät tunnusmerkkisyytensä mukaan paradigmoiksi siten, että tunnusmerkkisimmät ominaisuudet asettuvat keskimmäisiksi ja vähemmän tunnusmerkkiset tapauskohtaisten periaatteiden mukaisesti niiden edelle ja jälkeen. Tällä tavoin saadaan geometrisiä kuvausmalleja, joiden avulla paradigmoja voidaan tarkastella. Jos esimerkiksi halutaan kuvata verbin taivutusparadigma, jossa on morfologisesti ilmaistu subjektin persoona sekä subjektin ja objektin numerus ja jossa tehdään ero yksikön, kaksikon ja monikon välillä, saadaan Rubikin kuutiota muistuttava geometrinen kuvio. Kuviossa on 27 erillistä solua — yksi kullekin morfosyntaktiselle yksikölle — ja näille soluille voidaan vielä tarpeen mukaan antaa matemaattisia arvoja tarkastelun tueksi. Keskeisin tähän näkemykseen liittyvä hypoteesi on niin sanottu geometrinen homonymiarajoitus (*geometrical homonymy constraint*) eli se, että homonymiaa voi esiintyä vain sellaisten muotojen välillä, joiden solut ovat geometrisesti tarkasteltuna naapuruksia. Lisäksi oletetaan, että paradigmoissa, joissa soluilla on erilainen semanttinen tunnusmerkkisyysarvo, tunnusmerkkisemmät solut ovat alttiimpia homonymialle kuin vähemmän tunnusmerkkiset (*markedness homonymy hypothesis*).

Uralilaisten kielten kaksiargumenttisia kongruenssiparadigmoja tarkastellessaan Trosterud jakaa kielet neljään ryhmään niiden paradigmatyyppien mukaan; luku neljä käsittelee niin sanottuja *minimaalisia kolmiulotteisia paradigmoja*, luku viisi *itsenäisiä kolmiulotteisia paradigmoja*, luku kuusi *epäitsenäisiä kolmiulotteisia paradigmoja* ja luku seitsemän *neliulotteisia pa-*

radigmoja. Kuten nimityksistä voi päätellä, jaottelu perustuu juuri siihen, millaisin geometrisin kuvioin kielten paradigmoja voidaan kuvata.

Minimaalisia kolmiulotteisia paradigmoja esiintyy unkarissa, kamassissa ja selkupissa. Näiden kielten verbintaivutuksessa on kaksi affiksiryhmää, joita käytetään subjektin persoonan ja luvun merkintään; objektikonjugaatiossa verbin persoonapäite viittaa lisäksi definiittiseen objektiin, subjektikonjugaatiossa taas ei. Objektikonjugaatioparadigmoja kutsutaan minimaalisiksi juuri siitä syystä, että muodot eivät anna objektista mitään muuta informaatiota kuin että sellainen on¹. Paradigmojen homonymiaa voidaan siis tarkastella vain katsomalla subjektin numerus- ja persoonamerkintää sekä subjekti- että objektikonjugaation osalta. Verbintaivutuksen lisäksi Trosterud käsittelee myös nominien possessiivista taivutusta kamassin ja selkupin osalta; näissä kielissä possessiivisuffiksit ilmaisevat paitsi omistajan persoonan ja luvun myös omistettavan luvun. Numeruksia on unkarissa kaksi — yksikkö ja monikko — kun taas kamassissa ja selkupissa on näiden lisäksi vielä kaksikko.

Itsenäiset kolmiulotteiset paradigmat ovat tyypillisiä mansille, jonka verbintaivutuksessa esiintyy subjekti- ja objektikonjugaatio ja jonka nominintaivutuksessa on omistajan persoonaa ja numerusta sekä omistettavan numerusta ilmaisevat possessiivisuffiksit. Paradigmoja kutsutaan itsenäisiksi siksi, että niissä objektin tai omistettavan luvun sisältävällä ulottuvuudella on vain minimaalisesti vaikutusta kahteen muuhun ulottuvuuteen eli subjektin tai omistajan persoonaan ja lukuun. Minimaalisiin kolmiulotteisiin paradigmoihin verrattuna mansin objektikonjugaation pa-

¹ Ne unkarin päätteet, jotka ilmaisevat yksikön 1. persoonan subjektia ja yksikön tai monikon 2. persoonan objektia, jäävät tarkastelun ulkopuolelle

radigmat ovat kompleksisempia siinä, että ne ilmaisevat myös objektin lukua.

Siinä, missä mansin paradigmojen todetaan olevan itsenäisiä, nenetsin kolmiulotteisia paradigmoja puolestaan voidaan Trosterudin mukaan luonnehtia epäitsenäisiksi, sillä niissä subjektin tai omistajan persoonaa ja numerusta ilmaisevan aineksen valintaan vaikuttaa objektin tai omistettavan numerus. Nenetsin nominien ja verbien taivutusparadigmoilla on hyvin paljon yhteistä obinugri-laisten naapuriensa kanssa — yhtäläisyyksiin kuuluu esimerkiksi kaksikon olemassaolo. Nenetsin taivutusparadigmat ovat kuitenkin monimuotoisempia kuin obinugri-laisten kielten; esimerkiksi verbintaivutuksessa on käytössä viisi eri konjugaatiota, jotka perustuvat neljään suffiksisarjaan ja kolmeen eri verbinvartalon muodostusprosessiin.

Uralilaisten kielten ainoat neliulotteiset paradigmat esiintyvät mordvan objektikonjugaatioissa. Neliulotteisia ne ovat siksi, että objektikonjugaation päätteet ilmaisevat subjektin persoonan ja luvun lisäksi myös objektin persoonaa ja lukua. Numeruksia mordvassa on kaksi: yksikkö ja monikko. Mordvan kahden päämuodon, ersän ja mokšan välillä on eroja paradigmojen koostumuksessa, minkä lisäksi molempien alamurteissa esiintyy vielä toisistaan poikkeavia paradigmoja. Missään murteessa mahdollisten suffiksivarianttien määrä ei kuitenkaan ole maksimaaliset 36, sillä refleksiiviset muodot puuttuvat ja paradigmojen sisällä esiintyy suhteellisen paljon homonymiaa. Mordvan possessiivisessä taivutuksessa paradigmat ovat kolmiulotteisia, sillä niissä ilmaistaan vain omistajan persoona ja luku sekä omistettavan luku.

HOMONYMIAN ESIINTYMINEN PARADIGMOISSA

Tutkimuksessaan Trosterud on löytänyt homonymiatapauksia lähes kaikista tutki-

mistaan paradigmoista, mutta homonymian määrässä on eroja. Ensinnäkin homonymiaa näyttää olevan sitä enemmän, mitä enemmän paradigmassa on ulottuvuuksia (eli morfosyntaktisia kategorioita). Esimerkiksi mordvan objektikonjugaatioissa, jossa on neljä ulottuvuutta, homonymiaa esiintyy huomattavasti enemmän kuin niiden kielten vastaavissa konjugaatioissa, joissa paradigmat ovat kolmiulotteisia.

Myös morfosyntaktisten ominaisuuksien arvojen määrä vaikuttaa homonymian määrään; mitä enemmän arvoja on, sitä enemmän on myös homonymiaa. Tämä näkyy esimerkiksi mansin neljän päämurteen kohdalla, jotka poikkeavat toisistaan melko suuresti paradigmojen koostumuksen suhteen. Murteet jakautuvat kahtia sen mukaan, kuinka monta morfosyntaktisten ominaisuuksien numerusarvoa niissä on, toisin sanoen onko niissä vain yksikkö ja monikko (etelämansi) vai näiden lisäksi vielä kaksikko (länsi-, itä- ja pohjoisman-si). Tämä kahtiajako heijastuu Trosterudin mukaan myös niiden paradigmojen homonymiaesiintymiin, sillä siinä missä etelämansissa ei homonymiaa esiinny lainkaan sen enempää verbien objektikonjugaatioissa kuin nominien possessiivisuffikseissakaan, kolmessa muussa päämurteessa homonymiaa on suhteellisen paljon.

Trosterud myös toteaa, että suurin osa uralilaisissa kielissä todetuista homonymiatapauksista noudattaa hypoteesia geometrisestä homonymiarajoituksesta, sillä siellä missä homonymiaa esiintyy, samaan homonymiakenttään kuuluu yleensä vain sellaisia elementtejä, joiden solut ovat geometrisesti tarkastellen naapuruksia. Esimerkiksi nentsissä esiintyy kaksikon 2. ja 3. persoonan välistä homonymiaa sekä verbien objektitaivutuksessa että nominien possessiivisessä taivutuksessa. 2. ja 3. persoonan solut ovat geometrisesti katsoen naapureita, joten homonymian esiintymi-

nen juuri näissä persoonissa on odotuksenmukaista.

Trosterudin mukaan myös oletus tunnusmerkkisyyden vaikutuksesta homonymiakenttien muodostumisessa yleensä toteutuu uralilaisten kielten kaksiargumenttisissa kongruenssiparadigmoissa. Tunnusmerkkisyys voi liittyä esimerkiksi persoona-, numerus-, tempus- tai sijakategoriaan. Esimerkiksi yllä mainituissa mansin homonymiatapauksissa homonymian laukaisevana tekijänä vaikuttaisi olevan juuri tunnusmerkkisin numeruskategoria eli kaksikko.

Geometristen ulottuvuuksien ja tunnusmerkkisyyden lisäksi keskeistä Trosterudin tutkimuksessa ovat taivutusmuotojen käyttöfrekvenssit eri kielissä, sillä myös frekvenssillä näyttäisi olevan merkitystä homonymian muodostumisessa. Oletuksena on, että harvemmin käytetyissä muodoissa homonymiaa esiintyy enemmän kuin usein käytetyissä muodoissa, ja tämä näyttäisi pitävän paikkansa myös tarkastelun kohteena olevien uralilaisten kielten paradigmojen kohdalla. Toisaalta, kuten Trosterud itse-

kin toteaa, käyttöfrekvenssien tarkastelu jää kuitenkin monien kielten kohdalla puutteelliseksi, sillä aina ei ole käytettävissä kunnollisia kielikorpuksia tarkastelun pohjaksi.

Trond Trosterudin tutkimus homonymian ilmenemisestä uralilaisten kielten kaksiargumenttisissa paradigmoissa on kiinnostava katsaus sekä kyseisten kielten rakenteisiin että paradigmojen luonteeseen kielissä yleensä. Kuten kirjoittaja itse teoksensa päätösluvussa toteaa, yksi työn tärkeimmistä löydöksistä on se, että taivutusparadigmoilla näyttäisi olevan aivan oma statuksensa itsenäisinä kieliopillisina konstruktioina. Jos näin on, taivutusparadigmat eivät ole ainoastaan kielioppien kirjoittajien luomia keinoja kuvata kieltä, vaan niillä voidaan osoittaa olevan tärkeä asema kielenpuhujien tajunnassa. Jatkotutkimuksen tehtävänä olisikin selvittää muidenkin kuin tässä esitettyjen paradigmatyyppien avulla, kuinka todenmukaisena tällaista oletusta voidaan pitää. ■

ARJA HAMARI

Sähköposti: *arja.hamari@utu.fi*